

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ถืออุบัติขึ้นมาได้ ๒๖๐๐ ปีเศษ มีพระอรหันตสาวกเกิดขึ้นมากมายด้วยคำสอนของพระองค์ ซึ่งในการประกาศพระพุทธศาสนาแต่เดิม ทรงให้พระสาวกทั้ง ๖๐ รูปในขณะนั้นออกไปประกาศพระพุทธศาสนา ด้วยพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นจากบ่วงทั้งปวงแล้ว ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน จงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก แต่อย่าไปรวมกัน ๒ รูป โดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ อันบริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แม้เราก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อจะแสดงธรรม^๑

ในระยะต่อจากนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดกล่าวคือ พุทธบริษัท ๔ จำพวก ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา^๒ ท่านทั้งหลายเหล่านี้ ได้มีส่วนช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยนั้น ทำกันหลากหลายรูปแบบ เช่น การปฏิบัติตนที่น่าเลื่อมใส การสนทนา การแนะนำ การตอบปัญหาข้อข้องใจและการแสดงธรรม โดยพระพุทธเจ้าทรงประทานหลักการเผยแผ่ให้พระสาวกยึดถือเป็นหลักปฏิบัติให้แสดงธรรมมีเหตุผล สัมพันธ์ต่อเนื่องโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจแต่ละแง่แต่ละประเด็น แสดงธรรมด้วยเมตตาจิตมุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ไม่แสดงธรรมเห็นแก่ลาภสักการะ ไม่แสดงธรรมยกตน ไม่เสียดสีข่มผู้อื่น มีความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เป็นต้น^๓

ในอดีตสตรีได้มีส่วนเข้ามามีบทบาทในพระพุทธศาสนา เรียกชื่อว่า ภิกษุณีและอุบาสิกา ซึ่งเป็นพุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายครองเรือน ศฤงษณ์มีสิทธิ์ในจุดหมายของพระพุทธศาสนา เท่ากับภิกษุ ภิกษุณี แต่ศฤงษณ์มีห้วงกังวลมีเรื่องที่เป็นอุปสรรคด้านการครองเรือนมากกว่าบรรพชิต ภิกษุภิกษุณีมีโอกาส มีระเบียบในสังคมที่อำนวยความสะดวกการเข้าสู่จุดหมายได้ดีกว่า แต่พวกเขาจะใช้โอกาส

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๑๒๔-๑๒๕.

^๓ สุชีพร บัญญาภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕),

นั้นหรือไม่ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง เมื่อกล่าวตามลำดับการเกิดนั้น พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์เกิดก่อนพุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะดีเพียงฝ่ายเดียว ทรงแยกแยะคฤหัสถ์กับบรรพชิต หากปฏิบัติผิดก็ทรงตำหนิ หากปฏิบัติชอบก็สามารถหลุดพ้นได้^๔ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีเรื่องราวของภิกษุณีผู้ที่ถือได้ว่าเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงยกย่องไว้ในตำแหน่งผู้เลิศเรียกว่า “เอตทัคคะ” ในฝ่ายของภิกษุณี พระสารีบุตรเป็นเอตทัคคะด้านปัญญามาก พระโมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะด้านมฤตมามาก พระอุบาลีเป็นเอตทัคคะด้านทรงพระวินัย ฝ่ายภิกษุณีมีพระอุบลวรรณาเถรีเป็นผู้เลิศทางด้านมฤตมามาก พระเขมาเถรีเป็นผู้เลิศทางด้านปัญญามาก พระปฐาจาราเถรีเป็นผู้เลิศทางด้านทรงพระวินัย ในฝ่ายของคฤหัสถ์ก็มีหลายท่านที่ได้รับการยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น ท่านจิตตคหบดีอุบาสก ท่านอุบาสิกาขุชุตตรา เป็นต้น ดังพุทธพจน์ที่ว่า

อุบาสกผู้มีศรัทธา เมื่อปรารณาโดยชอบพึงปรารณาอย่างนี้ว่า “ขอให้เราเป็นเช่นกับจิตตคหบดี และหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีเถิด” จิตตคหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้ เป็นบรรพตฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสกสาวกของเรา อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อปรารณาโดยชอบพึงปรารณาอย่างนี้ว่า “ขอให้เราเป็นเช่นกับอุบาสิกาขุชุตตราและอุบาสิกาเวฬุกันณุกีนันทมาตาเถิด” อุบาสิกาขุชุตตราและอุบาสิกาเวฬุกันณุกีนันทมาตานี้ เป็นบรรพตฐาน เป็นมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา^๕

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การประกาศหลักธรรมคำสอน การชักจูงประชาชนให้มานับถือพระพุทธศาสนา และน้อมนำหลักธรรมไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้อยู่อย่างมีความสุขในสังคม หรือเพื่อความปลอดภัยจากความทุกข์ทั้งปวง และเพื่อเผยแผ่หลักการพระพุทธศาสนาเพื่อชี้แจงให้นักบวชลัทธิอื่น หรือแม้แต่ชาวพุทธเองที่ยังไม่เข้าใจให้ทราบ ให้เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอย่างถ่องแท้ จากผลการศึกษาพบว่า อุบาสก อุบาสิกา ในครั้งพุทธกาลมีส่วนร่วมในหน้าที่คือ การปราบปราม การสร้างเหตุปัจจัย (หลักธรรม) ที่เป็นเหตุปัจจัยให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน การเกื้อกูลภิกษุ การอุปถัมภ์ภิกษุสงฆ์เพื่อเอื้อประโยชน์และอานิสงส์ของพระวินัย

จะเห็นว่าได้ว่า อุบาสก อุบาสิกา ในครั้งพุทธกาลได้มีบทบาทและเป็นกำลังสำคัญ ในการช่วยปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตามความสามารถ ตามกำลัง ตามความเหมาะสมแก่ฐานะของตน นอกจากนี้ยังพบว่า อุบาสก อุบาสิกา ได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยกำจัดบรรพชิต ได้เข้าร่วมชำระอภิชเรที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ แต่ในปัจจุบัน อุบาสก อุบาสิกา ถูกมองและเข้าใจว่า ควรให้ความช่วยเหลือให้ความสนับสนุนด้านถวายปัจจัย ๔ เท่านั้น ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว

^๔ คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๗/๕๘๕.

^๕ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๓๓-๑๓๔/๑๑๗.

ในด้านการเผยแผ่หลักคำสอน ไม่ควรเข้าไปก้าวล่วงเรื่องที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ เพราะเป็นเรื่องของสงฆ์ พระสงฆ์เท่านั้นที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น ความจริงในเรื่องนี้ ทางพระพุทธศาสนาถือว่า เป็นหน้าที่ของอุบาสก อุบาสิกาดำเนินการปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา ช่วยชำระสะสางมลทินที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาด้วย^๖

ผู้วิจัยได้ศึกษาบทบาทด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของอุบาสิก ตั้งแต่สมัยพุทธกาล พบว่า อุบาสิกามีบทบาทไม่น้อยไปกว่าภิกษุ ภิกษุณี และอุบาสก อุบาสิกาเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลัง คอยให้ความอุปถัมภ์บำรุง ส่งเสริมพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่า อุบาสิกาที่เป็นเอตทัคคะมีบทบาทไม่เฉพาะแต่แต่ละด้านเท่านั้น ยังมีบทบาทในการทำหน้าที่ในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนาให้มั่นคงอีกด้วย^๗ นอกจากนั้น ยังสามารถที่จะพิจารณาบทบาทของสตรีในมุมมองอื่นๆ ได้อีก เช่น บทบาทการเป็นบุตรที่ต้องมีหน้าที่ในการดูแลบิดามารดา บทบาทในการเป็นภรรยาเมื่อคราวแต่งงาน บทบาทในการเป็นแม่ของลูก บทบาทในการบำรุงสมณชีพรามณ์ตามสมควรในขณะที่มีชีวิตอยู่ หรือมีบทบาทเหล่านี้เป็นบทบาทที่มีคุณค่าและเป็นบทบาทที่สตรีต่างศาสนาไม่อาจจะทำได้

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเปรียบเทียบถึงสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพุทธกาลกับสถานภาพบทบาทและสิทธิสตรีในสังคมไทยปัจจุบันว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีคุณสมบัติเฉพาะตัวอย่างไรบ้าง มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ อย่างไร มีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลายอย่างไร รวมทั้งวิธีการรักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของสตรีที่ประสงค์จะบวชในอนาคตสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในสังคมไทย
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา และสตรีในสังคมไทย

^๖ รังษี สุนทร, “การวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓-๔.

^๗ สุนทรี สุริยะรังสี, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกผู้ได้รับเอตทัคคะ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๙๓.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ สถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ สถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในสังคมไทยเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การเปรียบเทียบสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาและสตรีในสังคมไทยมีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาทางเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาในประเด็นสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เน้นการศึกษาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส ต่างๆ ในส่วนของสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในสังคมไทย เน้นการศึกษาจากตำราทางวิชาการ ตลอดจนการอ้างอิงเฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

สถานภาพ หมายถึง ความแตกต่างของสภาวะร่างกาย บทบาท หน้าที่ ฐานะ เช่น สถานภาพทางเพศ สถานภาพทางสังคมอันเกี่ยวเนื่องด้วยชนชั้น ในที่นี้หมายถึง สถานภาพความเป็นสตรี

บทบาท หมายถึง บทบาทของสตรีในสมัยพุทธกาลและสังคมไทย ที่ได้รับบทบาทด้านต่างๆ ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ

สิทธิ หมายถึง อำนาจที่จะกระทำการใดๆ ได้อย่างอิสระโดยไม่ได้รับการรับรองจากกฎหมาย ในงานวิจัยนี้ หมายถึง สิทธิของสตรีในครั้งพุทธกาล และในสังคมไทยปัจจุบัน

สตรีสมัยพุทธกาล หมายถึง สตรีที่มีบทบาทและสิทธิในการอุปถัมภ์หรือส่งเสริมพระพุทธศาสนาในช่วงระยะเวลาที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนชีพเท่านั้น

สตรีในสังคมไทย หมายถึง สตรีที่มีบทบาทและสิทธิในด้านต่างๆ ในที่นี้หมายถึงสตรีในสังคมไทยตั้งแต่พระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยจนถึงปัจจุบัน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงพระอุบลวรรณาเถรีไว้ในหนังสือ “พุทธสาวก พุทธสาวิกา” สรุปได้ว่า พระอุบลวรรณาเถรีปรากฏว่าเป็นผู้ชำนาญในการแสดงฤทธิ์ต่างๆ ดังจะเห็นได้ในวันที่พระบรมศาสดาทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์นั้น พระเถรีก็กราบทูลอาสาขอแสดงฤทธิ์เพื่อต่อสู้กับพวกเดียรถีย์แทนพระพุทธองค์ด้วย และทรงอาศัยเหตุนี้จึงได้ทรงสถาปนาพระอุบลวรรณาเถรีนี้ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายผู้มีฤทธิ์ และเป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย^๘

วศิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ลีลากรรมของสตรีในสมัยพุทธกาล” สรุปได้ว่า นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล มีจริยาวัตรอันงาม และมีปัญญารู้เหตุรู้ผลอันถ่องแท้ เธอเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม ให้ความสุข ความอบอุ่น ความสบายใจแก่บุคคลผู้เข้าใกล้ คบหาสมาคม ให้ความรู้สึกที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ขณะเดียวกันนางก็ยังเชิดชูเกียรติแห่งสตรีให้สูงส่งด้วยการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับฐานะของตน นอกจากนั้น นางยังเป็นเพศแห่งมารดาซึ่งมีความหมายอันยิ่งใหญ่ต่อโลก เป็นบุคคลที่น่าเคารพนับถือ^๙

เรืองอุไร กุศลาศัย ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สตรีในวรรณคดีพระพุทธศาสนา” ได้กล่าวถึงสตรีกลุ่มแรกที่หันเข้าหาความสงบร่มเย็นในระบอบภิกษุณีสงฆ์ แม้ว่าครั้งแรกพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงเต็มพระทัยนักที่จะประทานสิทธิให้สตรีบวช แต่ภายหลังด้วยการวิงวอนของสตรีผู้เปี่ยมด้วยศรัทธาปสาทะและด้วยการชี้แจงของพระอานนท์ พระองค์จึงประทานพุทธานุมัติให้รับสตรีเข้ามาบวชได้ ซึ่งปรากฏจำนวนสตรีที่เข้ามาบวชทวีมากขึ้นและที่มาจากตระกูลสูงศักดิ์ก็มีอยู่ไม่น้อย ที่น่าภูมิใจเห็นจะได้แก่สตรีที่เคยตกอยู่ในเงาแห่งความมืดมนแห่งชีวิตมาก่อน เมื่อได้ลี้มรสพระธรรมจึงเปลี่ยนใจหันเข้าหาความสว่างและความสงบเสียบ^{๑๐}

๑.๖.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” มีใจความว่า ในสมัยพุทธกาล บุคคลผู้ให้ความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา มีทั้งฝ่ายที่เป็นอุบาสกและอุบาสิกา ฝ่ายอุบาสกที่ปรากฏบ่อย

^๘ เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธสาวก พุทธสาวิกา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^๙ วศิน อินทสระ, **ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล**, (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๖-๑๗.

^{๑๐} เรืองอุไร กุศลาศัย, **ศาสตราจารย์พิเศษ, สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๖๔.

ได้แก่ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี พระเจ้าพิมพิสาร ธัญชัยเศรษฐี เป็นต้น ฝ่ายอุบาสิกาก็ปรากฏบ่อยได้แก่ นางสุชาดา นางวิสาขามหาอุบาสิกา นางสุปวาสา เป็นต้น ท่านอนาถบิณฑิกอุบาสกกับท่านวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนชาวกรุงสาวัตถี ถ้ามีใครต้องการถวายทานแก่พระสงฆ์ จะต้องเชิญท่านอนาถบิณฑิกอุบาสกกับท่านวิสาขามหาอุบาสิกากลับไปเป็นแขกพิเศษในงานมิดะนั้น จะถูกตำหนิจากประชาชนด้วยกันเอง ท่านทั้งสองทราบดีว่า พระภิกษุสงฆ์ชอบอาหารชนิดไหน เมื่อพระภิกษุสงฆ์เห็นท่านทั้งสองมาแล้วจะได้ฉันอาหารที่ชอบใจ งานถวายทานไหน ถ้าไม่มีท่านผู้มีบุญทั้งสองนี้ไปร่วม จะถือกันว่างานนั้นไม่มีสิริมงคล^{๑๑}

เปรม ทิมจันทร์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี” พบว่าฐานะของสตรีด้านต่างๆ ที่มีปรากฏในฝ่ายคติโลก กล่าวถึงสตรีในฐานะเป็นลูก เป็นภรรยา เป็นสะใภ้ เป็นมารดา และในฐานะประกอบสัมมาชีพ ส่วนในคตินิธรรมกล่าวถึงสตรีในฐานะอริยสาวิกา เป็นเอตทัคคะ และในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา^{๑๒}

ปาริชาติ นนทกานันท์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา” พบว่า โดยทั่วไป เมื่อกล่าวถึงหญิงต่างจากชายแล้วก็มักจะเห็นกันว่าหญิงด้อยกว่าชาย แต่จริงๆ แล้วความแตกต่างนั้น ไม่จำเป็นต้องหมายถึงความด้อยกว่าเสมอไป พระพุทธศาสนาถือว่าสตรีเท่าเทียมและเสมอบุรุษโดยคุณธรรม ปัญญา และความสามารถ สตรีด้อยกว่าบุรุษเพียงทางกายภาพ ซึ่งข้อนี้มีผลในการจำกัดการกระทำและเป้าหมายของสตรีในสมัยนั้นบางประการ และสตรีเหนือกว่าบุรุษในบางด้านเมื่อเปรียบเทียบระหว่างผู้ให้กำเนิดทั้งสองคือบิดามารดานั้น พุทธปรัชญายกย่องให้สตรีฐานะมารดาเป็นผู้มีอุปการะมากกว่า และเห็นว่ามารดาเท่านั้นที่เป็นผู้กระทำกิจที่ทำได้ยากทั้งในทางด้านความรักความผูกพันกับผู้เป็นบุตรนั้น จึงจัดมารดาให้เป็นผู้ฉันบุตรพึงตอบแทนด้วยความเป็นประธาน^{๑๓}

ภัทรพร สิริกาญจน ได้กล่าวถึงการที่สตรีอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไว้ในงานวิจัยเรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน” สรุปได้ว่า ในสมัยพุทธกาล ฆราวาสมีพันธกิจต่อพระพุทธศาสนา โดยมีหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ เพื่อให้ภิกษุสงฆ์สามารถยังชีพได้และมีความพร้อมในการศึกษาพระปริยัติ

^{๑๑} พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๖๙.

^{๑๒} เปรม ทิมจันทร์, “บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๒.

^{๑๓} ปาริชาติ นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๓.

ปฏิบัติตามที่เคยศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา ฆราวาสที่เป็นสตรีทั้งการยกย่องว่าอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาได้ดียิ่งและสมควรถือเป็นแบบอย่าง เช่น นางวิชาชา นางสุปปิยา เป็นอุบาสิกาผู้บำรุงภิกษุสงฆ์สม่ำเสมอ คอยสอดส่องดูแลภิกษุสงฆ์ว่ามีความต้องการปัจจัยใดบ้าง หรือต้องการความช่วยเหลือด้านใดบ้าง^{๑๔}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า สตรีในสมัยพุทธกาลก็ยังคงเป็นผู้สนับสนุนศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองทั้งในเพศของคฤหัสถ์ และเพศของบรรพชิต เป็นผู้เติมเต็มเป้าประสงค์ของพระพุทธองค์ที่จะฝากฝังพระธรรมวินัยไว้กับพุทธบริษัท ทั้งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ในส่วนสตรีในสังคมไทยนั้นเป็นผู้มีบทบาทในด้านอุปถัมภ์และส่งเสริมพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ได้ว่าสตรีทั้งในสมัยพุทธกาลและสังคมไทยนั้นมีพื้นฐานที่แตกต่างในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและสังคม และมีความเหมือนในด้านพื้นฐานความคิดและค่านิยมที่มีอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ทำให้สตรีแม้ในพุทธกาลและสังคมไทยนั้นมีบทบาทโดดเด่นในด้านส่งเสริมพระพุทธศาสนา มีสิทธิในการนับถือศาสนาและมีหน้าที่ตามฐานะในครอบครัวและสังคม

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ แหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยจำนวน ๔๕ เล่ม คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อรรถกถา และคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

๑.๗.๒ แหล่งข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ ตำรา เอกสาร และงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๓ ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล

๑.๗.๔ เรียบเรียง สรุป และนำเสนอผลการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในสังคมไทย

๑.๘.๓ ทำให้ทราบประเด็นที่เหมือนหรือแตกต่างกันระหว่างสถานภาพ บทบาท และสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาทและสตรีในสังคมไทย

^{๑๔} ภัทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคัมภีร์เขียนสุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน”, *งานวิจัย*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๕.